

ПРОВЕДЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОГО СЛІДСТВА ПРО МАЄТНОСТІ 1729 - 1731 рр. У ЧЕРНІГІВСЬКОМУ ПОЛКУ

Проблема врегулювання аграрних відносин у Гетьманщині постала ще за часів Руїни. Щедрі роздачі гетьманів та московських царів, купівля, а інколи й відверте захоплення земель представниками нової соціально-політичної еліти призвели до вичерпання резерву вільних військових маєтностей, які призначалися на ранги козацької старшини. Зменшилася і кількість магістратських та ратушних сіл. Натомість значно зросли приватні та монастирські маєтності. Гетьманський уряд неодноразово намагався унормувати цей процес, але щоразу відступав під тиском світських і духовних можновладців¹.

Чергову спробу впорядкувати систему землеволодіння здійснив обраний у 1727 р. гетьманом Д.Апостол. Перед коронацією Петра II він подав до Верховної таємної ради «прошение», в якому, зокрема, порушив і питання землеволодіння. У відповідь на звернення він отримав так звані «Рішительні пункти», які містили вимогу перевірити стан справ у цій сфері, повернути безпідставно роздані землі, впорядкувати реєстр вільних маєтностей, затвердити законно набуті приватні володіння².

З цією метою було розпочато перепис маєтностей в усіх десяти полках Гетьманщини. Проведенню заходу передували підготовчі дії. На початку 1729 р. у канцелярії російського резидента при гетьмані О.Шаховського з «ревізських книг», складених офіцерами Глухівського гарнізону у 1726 р., було виписано відповідні відомості. Такий витяг у діловодстві тогочасних державних установ зазвичай називався «Екстрактом»³. Він містив дані про те, «какие в Малой России обретаются местечка, села и деревни, хутори, званьями каждая порознь, и что в тех маетностях дворового числа, и кто ими и по какому крепостям владеет»⁴.

Складені по усіх полках «Екстракти» з «определением» О.Шаховського були надіслані гетьману Д.Апостолу, а від нього наприкінці травня 1729 р. разом з копіями універсалу про проведення слідства відправлені до полкових канцелярій⁵. Створені у полках комісії мали з'ясувати, «на якіє уряди оные маетности прежде нынешних владельцов надлежали и кто ими владел и почему»⁶. Ці нюанси не були достатньо з'ясовані під час ревізії 1726 р., відтак мусили «ведать оные маетности, местечка сели и деревни, наперед нынешних владельцов на якіє уряди били и з якого определения и по яким дачам и кто теми маетностями владел»⁷.

Слід було оглянути маєтності й виявити «приналежащие к чинам генеральной старшини, полковников и полковой старшини, били на уряди их, также и ратуша» та «возвратитъ к тим урядам, а ратушние к ратушам»⁸. У Глухові також було опрацьовано детальніші інструкції щодо принципів проведення слідства і збирання матеріалів⁹. Головна увага мала приділятися відомостям, отриманим шляхом опитування місцевих старожилів, козаків і селян, щодо рангових, ратушних і вільних військових маєтностей.

Як засвідчив у своєму «Щоденнику» генеральний підскарбій Я.Маркович, уже в середині червня 1729 р. у селах з'явилися канцеляристи полкових канцелярій, які допитували «мужиков и казаков старых против данных им вопросов»¹⁰. Після попередження про сувору відповідальність за неправдиві свідчення старожили мусили навести відомості про те, хто заснував населений пункт, коли, ким і на який ранг маєтність була надана в минулому, до кого і на якій підставі перейшла описля. Свідки давали відомості від часів, «як память их осягнет» або «як они упомнят»¹¹. Інформація вимагалася ще з часів польського панування, а також «по шляхте полской, по вигнанню ляхов»¹². Щоправда, більшість поселень, як виявилось, була осаджена на «пустовских грунтах» вже після вигнання польської шляхти. Як правило, свідки давали інформацію максимально за 70-50 років до моменту слідства¹³. На відміну від слідства по Стародубському полку прізвищ респондентів, що опитувались у Чернігівському полку, майже не збереглося. Відомо лише, що про село Довга Гребля разом з іншими обивателями села Савинок давав свідчення Єфим Погрібний¹⁴, про «деревню Напоровку»

її житель Григорій Степенко¹⁵. У матеріалах також згадується «престарелий и дряхлий именем Федор, прозванием Смяч», який навів відомості про село Борковку¹⁶. Часом опитувані давали плутані свідчення або не могли згадати попередніх власників маєтності, а також на який уряд, ким та на яких засадах була надана маєтність¹⁷, а уточнення саме цих даних і вимагали з Глухова. Незадоволена такою неповною і суперечливою інформацією полкова старшина тоді ж, влітку 1729 р., вирішила зобов'язати власників маєтностей надати документи, які б підтверджували їхні права на земельні володіння.

Деякі землевласники безпосередньо приїжджали разом зі свідками до полкової канцелярії, щоб проконтролювати повідомлення старожилів і давали усні свідчення - «сказки»¹⁸. Ці дані також записувалися канцеляристами і засвідчувалися власниками. Інші власники надсилали відомості разом із записаними свідченнями старожилів до сотенних і полкової канцелярії. Це були так звані «ведомости» або «доношения»¹⁹. Водночас до своїх «сказок» власники додавали жалувані грамоти російських самодержців, універсали гетьманів та полковників, купчі та інші документи на право володіння маєтностями. Дехто демонстрував автентичні документи безпосередньо у канцеляріях, причому канцеляристи тут же списували копії і повертали оригінали власникам. Інші пересилали власноруч виготовлені копії, повідомляючи, що документи «которые подлинние, где востребовают сами объявят»²⁰. Так, генеральний бунчужний І.Борозна написав листа до седнівського сотника І.Римші, в якому стверджував, що має документи на село Семківку і «те крепости имеет, где надлежит объявить»²¹.

Деякі власники подавали відомості одразу і до сотенної, і до полкової канцелярії: так, брати Бутовичі, надавши «ведомости» седнівському сотнику І.Римші, потім надіслали «доношеніє» ще й до полкової канцелярії. Причому, вони надали копії документів за власними підписами, а «подлинние грамоти, привилей королевский и купчую имеют сами где належит объявить»²². Інформація, наведена у «сказках» власників, стосувалася, головним чином, куплених або отриманих у спадок маєтностей. Особливо підкреслювалось, що маєтність не належала і не належить ні на який уряд. Жителі вільних військових маєтностей також давали свідчення в полкових канцеляріях. Окремо опитувались жителі ратушних сіл. Цим займалися полкові канцеляристи та «розискники» з числа значкових товаришів, що збирали дані по селах. Інколи жителів викликали до полкових канцелярій разом з вїятами й бурмістрами містечок, яким ці населені пункти належали. Міщани й ратушні урядовці за своїми підписами давали свідчення, а також мали подати документи на право володіння чи користування маєтностями і працею підлеглих селян. Зібрана інформація надсилалася сотенними урядовцями і «розискниками» до полкової канцелярії. Свідчення старожилів, жителів і власників маєтностей, ратуш і сотенних канцелярій разом із копіями документів упорядковувались за сотнями і власниками. Увесь цей «сирий матеріал» був зведений в єдину книгу, що зберігалася у полковій канцелярії. На жаль, така книга відома лише по Стародубському полку. Власне, це був звід документів, який К.Лазаревська умовно називала «чорною книгою»²³.

Зібрані на території полку дані систематизувались. Свідчення старожилів, мешканців і власників записувалися стисліше, але суть відомостей зберігалася. До них додавалася інформація, отримана від сотенних урядів і з документів. Водночас у Глухові працювала комісія, що складалася з генеральної старшини. Вона розглядала питання щодо спірних, особливо старшинських, маєтностей, заслуховувала свідчення старожилів, місцевих урядовців та власників, приймала відповідні рішення²⁴. 16 вересня 1729 р. генеральна старшина зіставляла зібрані дані з офіцерською ревізією 1726 р. по Чернігівському полку. Комісія вирішила «отобрать на Черниговского полковника Богданова от швагров Полуботков села: Вибли, Пески, и еще третье, да от судьи черниговского - слободу Петрову»²⁵.

Водночас у полковій канцелярії відомості ревізії 1726 р. були розподілені по сотнях і за власниками. Потім їх записали у лівий стовпчик «ревізійної книги» під заголовком: «в екстракте с канцелярии министерского правления, присланном в Чернигов, каков в оной канцелярии сочинен, по справки с ревизскими афицерскими книгами, с ревизии, в Черниговском полку через афицеров, за бывшой в Малой России коллегии в 1726 году чиненной написано»²⁶. Паралельно цьому стовпчику, праворуч були занотовані дані, зібрані полковою комісією протягом 1729 р. Навпроти кожної маєтності, поданої у ревізії 1726 р., записувалися перевірені слідством відомості з вказівкою на помилки, наявні у лівому стовпці: «А против того экстракту оп нынешнем 1729 годе присланному по универсальному указу ясновельможного Его милости ... гетмана Данила Апостола чинено в Черниговском полку всем маєтностям следствие и по оном следствию и по сказкам старожилов показалось, что явствует ниже»²⁷.

Наприкінці січня 1730 р. Генеральне слідство дещо уповільнилось. Це було викликано, ймовірно, смертю імператора Петра II і очікуванням появи нового монарха на російському престолі²⁸. Та вже у березні 1730 р. гетьман розіслав полковникам наказ, щоб вони терміново «книги о маестностях апробовали, а по апробации слушной, оние книги по статьям разделивши, за подписем руки своей и всей старшины и сотников присылали в Глухов»²⁹. Перевірені дані зачитувались у полковій канцелярії в присутності власників, які підписували відомості про свої маєтності у книзі Генерального слідства. Засвідчені підписами полкової старшини і сотників книги були відправлені до Глухова, але не задовольнили Генеральну комісію повнотою інформації. Річ у тім, що чимало власників не надали полковій комісії оригіналів документів на маєтності, а дехто, обмежившись «сказками», навіть, копій. Цікаво, що частина власників змогла набути підтверджувальні грамоти на маєтності від коронованої у квітні 1730 р. Анни Іоанівни, а також універсали Д.Апостола вже під час Слідства³⁰. Навіть сам гетьман, присутній на церемонії, після коронації домігся закріплення за собою «Гадяцького ключа», а також маєтностей у Стародубському полку, відібраних у нього свого часу І.Скоропадським. Було також підтверджено права Д.Апостола на маєтності, отримані у Чернігівському полку за військові заслуги та куплені ще за часів перебування на уряді миргородського полковника³¹.

З огляду на ці обставини, гетьман видав універсал, в якому «велено от всех владельцев духовных и мирских всякого звания, а особливо от ратушей взять с крепостей копии, справя оние копии с подлинными, и под тем же следствием подписать»³². До сотників були надіслані ордери полкової канцелярії з наказом сповістити усіх землевласників, аби вони прибували до Чернігова з оригіналами і копіями документів. Такі ж накази були надіслані до магістратів і ратуш³³. Власники маєтностей або їх представники, з'явившись до полкової канцелярії, мусили надати оригінали документів на право володіння чи користування маєтністю, а також їх засвідчені копії. Копії документів звірялися з оригіналами і засвідчувалися підписами власника чи його представника³⁴. Деякі власники, як уже згадувалося, ще в 1729 р. надали у полкову канцелярію копії документів. Відтак ці копії звірялися з оригіналами і з них виготовлялася ще одна копія³⁵. Власники деяких маєтностей вважали за потрібне пояснити зміст і походження, документів, як, наприклад І.Рашевська, подаючи духівницю свого батька і купчу на село Вертіївку³⁶. Маєтності, дані про які були неповними або сумнівними, перевірялися інформацією з інших джерел. Наприклад, при звірці відомостей, наведених удовою сотника Кліма Євдокією на село Лопатин, з'ясувалось, що «по справки в канцелярии полковой с переписными книгами за показанною владельчицею в деревне Товстолесы никаких подданных во владении не имеется»³⁷. У ході Слідства також виявилось, що в гетьманському універсалі, представленому власником села Янівки П.Сушинським, його «прописано значковим товарищем; по справки в черниговской полковой канцелярии с компутами казацкими, не написан он не токмо в значковых, ниже в рядовых казаках, а сказуют про его полчане, что он де син дячков за отца и сам собою не служащий»³⁸. Деякі власники не змогли з об'єктивних причин подати документи. Так, у «доношении», надісланому до полкової канцелярії А.Борковським, зазначалося, що «такова грамота в его в Москве 1724 года сворована»³⁹. Г.Булавка надала через свого сина військового канцеляриста І.Булавку «сказку», в якій повідомляла, що гетьманські універсали на її маєтності згоріли у 1718 р. під час пожежі у Чернігові⁴⁰. На спірні й нещодавно придбані маєтності власники поряд зі свідченнями подавали «доношения» з Генеральної військової канцелярії або рішення Генерального суду. Слід зазначити, що першими вписувались відомості з жалуваних царських грамот, а потім з гетьманських універсалів, полковницьких розпорядчих листів та інших документів⁴¹. Деякі власники надавали копії купчих у вигляді витягів з міських актових книг, у яких були зафіксовані ці угоди⁴². Дехто надсилав «доношения» з претензіями на втрачені чи відібрані маєтності⁴³. Мусили надати документи на володіння і магістрати та ратуші⁴⁴. Яскравим прикладом, що відображає цей процес, є «сказка» березинського вїйта і міщан, в якій зазначається, що за вказівкою гетьмана Д.Апостола вони через березинського сотника А.Лисенка, який пред'явив у ратуші ордер з полкової канцелярії, мали надати оригінали документів і виготовити з них копії. Але через те, що документи були втрачені, березинці надали завірену своїми підписами «сказку», яка й була додана до матеріалів Слідства⁴⁵. Така ж «сказка» була надана І.Посудевською, яка додала до свідчень копію духівниці свого батька, зняту з оригінала безпосередньо в її маєтку⁴⁶. Аналогічну процедуру пройшли і монастирі, які надсилали своїх представників до полкової канцелярії.⁴⁷ Окремі власники, у тому числі ратуші й монастирі, документів не надали зовсім⁴⁸. Крім того, під час

систематизації даних виявилось, що деякі маєтності взагалі відсутні в екстракті офіцерської ревізії 1726 р. Зібрані в цих населених пунктах відомості виписувалися окремо і надсилалися для перевірки до Генеральної військової канцелярії. Туди ж викликалися і свідки. Крім сотників, які мусили забезпечити явку власників з документами до полкової канцелярії, безпосередню участь в упорядкуванні матеріалів слідства у Чернігівському полку брали полковий комісар В.Круглик, канцеляристи І.Булавка, І.Савич, М.Соколовський, О.Болбот, В.Севастьянович, Г.Максимович, Л.Санковський.

Робота полкової комісії тривала до початку грудня 1730 р. Найпізніший відомий документ цього етапу Слідства, що був наданий разом з іншими відомостями, - це «сказка» березинських міщан про ратушні маєтності, датована 1 грудня 1730 р.⁴⁹. Після остаточної перевірки книга Генерального слідства була засвідчена підписами полкової старшини і відвезена до Глухова. У такий спосіб були складені книги Слідства по кожному полку окремо «о всех маєтностях, местечках, селах и деревнях свободных войсковых и кто и по каким крепостям оними владеет и на какие уряды тие маєтности преже нынешних владельцев належали и кто ими владел и по каким дачам, с приложением к тем дачам копий високонариших грамот, гетманских универсалов и иных крепостей»⁵⁰.

Робота полкових комісій контролювалася генеральною старшиною. На основі відомостей, що надходили з полкових канцелярій, вищі урядовці виносили рішення про долю тих чи інших маєтностей. Наприклад, у Стародубському полку рішенням Генеральної ревізійної комісії були відібрані деякі села у Гамаліївського монастиря⁵¹.

Ще в жовтні 1729 р. генеральна старшина і полковники з'їхалися до резиденції князя О.Шаховського для вирішення питань щодо ревізованих маєтностей, але, не прийнявши остаточного рішення, роз'їхалися по домівках. Наступний з'їзд відбувся 15 грудня того ж таки року⁵². Остаточний термін засідання Генеральної комісії був призначений на січень 1731 р. Цей проміжок часу було використано для доопрацювання і систематизації матеріалів Слідства.

7 січня 1731 р. полковники з остаточно звіреними і впорядкованими у вигляді рукописних книг матеріалами прибули до Глухова, де на них вже чекала генеральна старшина⁵³. Засідання Генеральної комісії відбувались у резиденції гетьмана, у великій залі, де зазвичай працювали військові канцеляристи й писарі. Там книги Слідства були піддані остаточній «апробації». В кінці переліку маєтностей кожної сотні додавалася зібрана і перевірена інформація про маєтності, не зазначені в «Екстракті» ревізії 1726 р. Матеріали полкових книг зачитувалися перед Генеральною комісією. Щодо кожної маєтності ухвалювалось рішення, яке занотовувалось у колонці Слідства 1729 р. Визначалося, на якій підставі маєтність була закріплена за власником. Якщо ж права на маєтність викликали сумнів, накладалася резолюція: «в доклад» (гетьману або князю О.Шаховському), «спорное», «до указу никому не владеть»⁵⁴. На вимогу Генеральної комісії через полковників викликалися власники, що вчасно не надали копій документів на маєтності. У Глухові їх опитували, з оригіналів виготовляли копії і, зробивши позначки у тексті Генерального слідства, додавали до документів інших власників тієї сотні, де знаходилась більша частина маєтностей пред'явника⁵⁵. Саме так документи були подані чернігівським Троїцько-Іллінським монастирем, полтавським сотником В.Кочубеєм, самим гетьманом Д.Апостолом⁵⁶.

Після перевірки даних Слідства і копій документів Генеральна комісія виносила рішення про остаточну долю маєтностей. На підставі цієї ухвали та відповідного указу імператриці Анни Іоанівни усі володіння були розподілені за статтями і дані про них коротко вписані до «Екстракту». Кількість статей, на які поділялись маєтності в полках, була різною, що визначалося специфікою форм і типів землеволодіння. 10 січня 1731 р. був складений «Екстракт» Генерального слідства про маєтності Чернігівського полку, в якому всі маєтності були розподілені на 6 статей:

- 1) рангові маєтності старшини ;
- 2) приватні володіння ;
- 3) ратушні маєтності ;
- 4) вільні військові маєтності ;
- 5) сумнівні маєтності ;
- 6) монастирські та церковні маєтності⁵⁷.

«Екстракт» був підписаний представниками генеральної старшини та полковниками і завірений чернігівським полковником М.Богдановим та полковим писарем І.Янушкевичем⁵⁸. У такому вигляді він був доданий до тексту Генерального слідства.

15 січня 1731 р. гетьман Д. Апостол і князь О.Шаховський у супроводі представників

генеральної старшини М.Турковського, Ф.Лисенка та І.Борозни знову виїхали до Колегії іноземних справ у Москву за подальшими інструкціями⁵⁹. Тим часом 18 січня 1731 р. було зачитано остаточний текст Слідства про маєтності по Чернігівському полку. За свідченням Генерального підскарбія Я.Марковича, чернігівський полковник М.Богданов був не згодний з деякими рішеннями комісії і оскаржував для себе маєтності Полуботків⁶⁰. До тексту Слідства та «Екстракту» були додані копії з копій документів власників. У такому вигляді всі книги Генерального слідства були нотаріально засвідчені військовим канцеляристом Ф.Данилевським⁶¹.

20 січня 1731 р. «следствие, генеральною старшиною и полковниками по силе пунктов решительных чинившееся, окончено»⁶². В останній момент до матеріалів слідства по Чернігівському полку були додані чолобитна А.Тарнавської-Булавки та «прошеніє» полкового судді В.Каневського до імператриці Анни Іоанівни з проханням затвердити їхні маєтності, відомості про які були невчасно подані «за скорою отсылкою следствия» до Колегії іноземних справ⁶³.

Як зазначив у своєму «Щоденнику» Я.Маркович, 25 січня того ж таки року «Молявка Черниговский послан в Москву ... с ведомостями о маєтностях и экстрактами из следствия, старшиною генеральною и полковниками чиненного»⁶⁴.

У Москві з матеріалів Генерального слідства по кожному полку було знято копії, а оригінали через Колегію іноземних справ надіслано до Сенату для доповіді імператриці. У лютому 1731 р. з Генеральної військової канцелярії була «писана грамота до Ея Императорского Величества в государственную коллегию иностранных дел, с отсылкою следствия и экстрактов о маєтностях и копий крепостей владельческих, с прошением определения маєтностей на енеральную старшину, полковников, полковую старшину и прочих чиновников, також на реента енеральной войсковой канцелярии, на писаря судов енеральных и на судовую канцелярию; и чтоб маєтностей, наданных за службы монаршими грамотами, или гетьманскими универсалами, не отбирать»⁶⁵.

Таким чином, Генеральне слідство про маєтності 1729 - 1731 рр. мало неабияке значення, адже в такий спосіб були зібрані й систематизовані важливі статистичні дані та здійснено спробу впорядкування земельної власності, перевірено і виправлено дані офіцерської ревізії 1726 р., особливо щодо ратушних і вільних військових маєтностей. Канцелярії були забезпечені копіями актів на маєтності. Полкові та Генеральна комісії виявили і виокремили землі, що підлягали роздачі «на ранги» козацькій старшині, водночас за власниками закріпили маєтності, якими вони володіли на момент Слідства. Крім того, здійснені заходи дозволили вдосконалити методи збирання інформації, які забезпечували більшу повноту і точність отриманих відомостей. При проведенні Генерального слідства не вдалося повністю досягти очікуваних результатів. Зокрема, «ресстр возвращенным маєтностям» так і не був складений, а перетворення рангових, магістратських та ратушних володінь на приватні призупинилося лише на деякий час⁶⁶. Матеріали Слідства стали базою для проведення наступних ревізій як у Чернігівському полку, так і в Гетьманщині загалом. Про значення зібраних матеріалів яскраво свідчить і той факт, що після пожежі 1748 р. у Глухівському архіві, де серед інших справ зберігались і копії офіційних книг Генерального слідства, до Москви для їх відновлення був відряджений військовий канцелярист⁶⁷. А у 1762 р. Генеральна військова канцелярія зажадала, аби у будинку покійного полковника М.Богданова було розшукано і відправлено до Глухова матеріали Слідства по Чернігівському полку⁶⁸.

Джерела та література:

1 Василенко Н. П. Генеральное следствие о маєтностях Нежинского полка. - Чернигов, 1901. - С. I - V.

2 Полное собрание законов Российской империи с 1649 года -1830. - Т. VIII. - С. 75 - 83.

3 Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. док. / Упоряд., автор передмови В.Й Горобець, Відп. ред. Л. А.Дубровіна. - К., 1993. - С. 248-249.

4 Василенко Н. П. Генеральное следствие о маєтностях Киевского полка. - Киев, 1892. - С. 5.

5 Гайдай Г. Слідство Апостола // Скарбниця. - 1995. - № 9 (37). - С. 7.

6 Там само. - С. 8.

7 Мякотин В. Генеральное следствие о маєтностях Прилуцкого полка 1729 - 1731 гг. - К., 1896. - С. 8.

8 Там само. - С. 8.

9 Лазаревська К. О. Генеральне слідство про маєтності Стародубського полку // Український архів. - К., 1929. - Т. I. - С. VI.

10 Маркевич А. Дневные записки малороссийского подскарбья генерального Якова Марковича. - М., 1859. - Ч. I. - С. 324.

- 11 Василенко Н. П. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка. - Чернигов, 1908. - С. 7, 65.
- 12 Там само. - С. 24-25, 28.
- 13 Там само. - С. 35, 38, 41, 47, 74, 77.
- 14 Там само. - С. 136.
- 15 Там само. - С. 10.
- 16 Там само. - С. 104.
- 17 Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка... - С. 9, 19, 36, 39, 74, 76, 135.
- 18 Лазаревська К.О. Назв. праця // Український архів. - Т. 1., 1929. - С. XV - XVI.
- 19 Там само. - С. VIII - IX.
- 20 Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка... - С. 81.
- 21 Там само. - С. 81.
- 22 Там само. - С. 85.
- 23 Лазаревська К.О. Назв. праця // Український архів. - Т. 1., 1929. - С. II - III.
- 24 Маркевич А. Дневные записки... - Ч. I. - С. 329 - 331.
- 25 Там само. - С. 331.
- 26 IP НБУВ. - Ф. VIII. - Спр. 571. - Арк. 5.
- 27 Там само.
- 28 Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства. - К., 1993. -С. 636.
- 29 Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии. - Т. 1. Полк Стародубский... - С. VII.
- 30 Там само. - С. XVII.
- 31 Бантыш-Каменский Д.Н. Назв. праця. - С. 636 - 637; Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка... - С. 658 - 662.
- 32 Там само. - С. IV - V.
- 33 Лазаревська К. О. Назв. праця // Український архів. - Т. 1., 1929. - С. XVIII.
- 34 Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка... - С. 26, 35.
- 35 Там само. - С. 25, 68, 75, 85, 91, 96.
- 36 Там само. - С. 62 - 63, 45.
- 37 Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка... - С. 7.
- 38 Там само. - С. 91.
- 39 Там само. - С. 552-553. - Док. № 205.
- 40 Там само. - С. 25, 81.
- 41 Там само. - С. 45, 60, 61.
- 42 Там само. - С. 41.
- 43 Там само. - С. 32-33, 128, 352 - 368.
- 44 Там само. - С. 369. - Док. № 122.
- 45 Там само. - С. 580-581.
- 46 Там само - С. 501-503. - Док. № 192 - 194.
- 47 Там само - С. 217-219. - Док. № 11-14.
- 48 Там само. - С. 32, 33, 58, 78, 102, 106, 113, 124, 129, 130, 133, 139.
- 49 Там само. - С. 580-581. - Док. № 248.
- 50 Лазаревский А.М. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка // Черниговские Губернские ведомости. -1892. - № 34. - Часть неофициальная. - С. 5.
- 51 Маркевич А. Дневные записки... - Ч. I. - С. 331.
- 52 Там само. - С. 333.
- 53 Там само. - С. 361.
- 54 Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка... - С. 7, 32-33.
- 55 Там само. - С. 542.
- 56 Там само. - С. 6, 32, 76, 127, 142.
- 57 Там само - С.150.
- 58 Там само. - С. 198-200.
- 59 Маркевич А. Дневные записки... - Ч. I. - С.362.
- 60 Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка... - С. 673.
- 61 Маркевич А. Дневные записки... - Ч. I. - С. 362.
- 62 Там само. - С. 362.
- 63 Василенко Н.П. Генеральное следствие о маетностях Черниговского полка... - С. 200 - 205.
- 64 Маркевич А. Дневные записки... - Ч. I. - С. 362.
- 65 Лазаревский А. М. Описание Старой Малороссии. - Т. 1. Полк Стародубский... - С. VIII.
- 66 Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба -Аугсбург, 1948. - С. 106 - 107.
- 67 Багалеї Д. Отчёт о тридцать втором присуждении наград графа Уварова. - СПб., 1891. - С. 25.
- 68 IP НБУВ. - Ф. VIII. - Спр. 571. - Арк. 4.